

գրէ « ձեզունները, ոսկումաճըր, և նկար-
ները հիանալի էին¹ »: Իսկ Սարուժաքի
Շահ Սէֆիի մեծ վեզիրն էր, և Զուլայի
արուարձանին հարկը մասնաւորապէս իրեն
կ'երթար, զոր եւ շատ անիրաւութեամբ
կը շորթէր. 22500 լիրայի տեղ հինգ ամ-
սուան մէջ 200000 լիրա հանելով ան-
կից²: Այսչափ անձուկ կապ ունենալով
Զուլայի և արքունեաց հետ, իր աչքէն
պիտի չվրիպէր անշուշտ Մինաս³ որ իր
համարաին և փառքին գազաթը հասեր էր:
Շարտէին հիացուելու աւելի կը սաստկա-
նայ Սիւլէյմանի ամարանոցի նկարներուն
հանդէպ. « Այս շէնքին նկարները, կը գրէ,
որոնց մէջ շատ բերկրանքներ և մերկու-
թիւններ կը տեսնուին, բոլորն ալ ափշե-
ցուցիչ գեղեցկութիւն մը և զուարթութիւն
մը ունին: ... Այս մեծ դահլէճին զարդա-
րանքներուն, պզտիկ կենդանազիրներուն
և մանրանկարներուն վրայ գիրք մը կըր-
նայի շարադրել »: Սիւլէյմանի ամարա-
նոցին նկարները Մինասի հասուն հասա-
կի գործը կ'ըլլան, ուր թափած կ'երեւի
իր հանճարին ու վրձին վերջալոյսի գե-
ղեցիկ զոյները:

Ներելի է յուսալ Մինասի նկարներէն
տեսնել. թերեւս հետաքննին ուղեւոր մը
յաջողի Սպահանի հնութեանց ֆիացորդնե-
րուն մէջ անոր նկարչութիւնը ճանչնալ,
կամ Պարսկաստանի անկիւն մը մէկ իւ-
ղանկարը գտնել անոր ուսկից բան մը չէ
հասած մեզի բայց եթէ անուն մը ինչպէս
Տիմանդէսին, Պարրասիոսին ու Ապոլլո-
սին:

Հ. Ն. ԱՆԳՐԻԿԻԱՆ

1. Շարտէն, հտ. 8. էջ 95:
2. Շարտէն, հտ. 8. էջ 29:

« Ա Ռ Ո Ւ Ր Ե Ա Ն »

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ ՕՐԱԹԵՐԹ

— տարեկան զին 12 ֆր. —

Գիտել՝ Rédaction « AKHOURIAN » Alexan-
dropl (Caucase).

Ճ Ա Ր Տ Ա Ր Ա Պ Ե Տ Ա Կ Ա Ն

Հ Ա Յ Ե Ն Ե Ղ Ե Յ Ի Ն

(Ե Ե Ն Գ Ը)

Ինչպէս ըսինք՝ եկեղեցին կը կանգնուի
ընդհանրապէս քաղաքին կամ գիւղին կե-
դրոնատեղին. բայց Հայաստանի ճանա-
պարհորդ մը ստէպ եկեղեցիներու պիտի
հանդիպի լեռանց կողքին վրայ, ապառաժի
մը ծայրը կամ ձորի մը մէջ:

Եկեղեցւոյն շէնքին մէջ երէքը փայտ
չեն գործածած մեր նախնիք, այլ զուտ
քար: Սիւնեաց աշխարհի եկեղեցիները ա-
ւելի կապուազոյն կամ մթազոյն քարով
շինուած են, ինչ որ երկրին ընդհանուր է.
մինչդեռ Արարատայ մէջ՝ մասնաւոր Շի-
րակ գաւառին և Անիի մէջ՝ քաց վարդա-
զոյն կամ կաւազոյն քարեր կը գործա-
ծուին: Եկեղեցեաց տարածութիւնը ընդ-
հանրապէս շատ փոքր է, այնպէս որ ա-
ռանց մեծ ճարտարութեան տանիքը վեր
կը բռնուի որմայեց սիւներու կամարնե-
րով: Հին եկեղեցեաց, օրինակի համար
Տեկորոյ եկեղեցւոյն երկայնութիւնը 27
մեդր: Իսկ Անիի կաթողիկէին տարածու-
թիւնն է՝ 35 ¹/₂ մեդր երկայն և 26 ¹/₁₀
լայն, և՛ ասոնք ընդարձակագոյն եկեղե-
ցիներն են: Վանքերու եկեղեցիները դեռ
աւելի փոքր են, մինչև 10 մեդր երկա-
րութեամբ եկեղեցիներու կարելի կ'ըլլայ
հանդիպիլ:

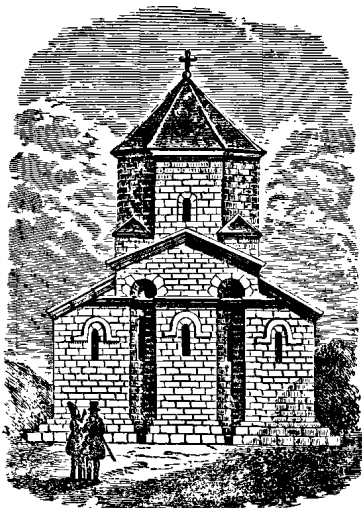
Ընդհանրապէս հայկական եկեղեցիները
գմբեթաւոր են. և այդ գմբէթը տանիքի
կեդրոնէն կը բարձրանայ՝ յեցած չորս սիւ-
ներու վրայ կամ սիւներէ ձեւացուած կա-
մարներու վրայ: Այդ յենարանները կրնան
ըլլալ կամ մոյրեր, այսինքն քառակուսի
ձեւով սիւններ և կամ բոլորաձեւ և երկար
սիւններ: Մոյթները և սիւնները եկեղեցւոյն
որմէն ըստ բաւականի հեռու կ'ըլլան (մա-

նաւանդ եթէ ընդարձակ է եկեղեցին) ճիշդ խաչաձևին մէջտեղը, իսկ այն եկեղեցիները որոնք մանաւանդ փոքր են տարածութեամբ և խաչաձև քառակուսի՝ իրենց գմբէթը որմայեցեալ վրայ կը բռնեն ։ Որմայեցը երկու տեսակ կրնայ ըլլալ, կամ ուղղաճիւղ սին մը պատին յեցած և կամ շէնքին որմը եռանկիւնաձև ներս շեղած . և այդ պատը որ եռանկիւնաձև կը բարձրանայ՝ իր վրայ կը տանի գմբէթը . այս կերպը շատ ընդհանուր եղած է հին եկեղեցեաց ճարտարապետներուն և մանաւանդ որ զուրսի կողմէն ալ գոգատը խորշ մը ձևացնելով եկեղեցւոյն արտաքին պատին միապագադութիւնը կը կոտրէ :

« Բազարատունեաց օրով, կ'ըսէ Վ. Սուրենեանց, երբ ճարտարապետութիւնը ըստ երեւութիւն սկսեց զարգանալ, բայց իսկապէս կորցրեց իր ներքին բովանդակութիւնը, այդ խորշերը իրենց գործնական նշանակութիւնը (որ է իբր յենարան ծառայել գմբէթին) կորցրին և միմիայն գեղեցկութեան էին ծառայում »¹ :

Ս. Հոփսիսմանց եկեղեցին (Ձև 14) որ 618 թուականի շինուածը մ'է՛ իր հիման վրայ այնպիսի եզականութիւն մ'ունի՝ որ ճանապարհորդներու ուշադրութիւնը գրաւած է ։ Ինչպէս Ձևին մէջ կը տեսնուի՝ եկեղեցւոյն շէնքը կը բարձրանայ երեք աստիճաններու վրայ և չորս կողմէն վանսութիւն մը կ'ընծայէ շէնքին ։ Վանսուկոյ հարկըստը եկեղեցեաց մէջ միայն Ս. Մարկոսի Չանգակատունն էր որ Ս. Հոփսիսմէի եկեղեցւոյն պէս կը բարձրանար հինգ աստիճաններու վրայ ։

Եկեղեցեաց տանիքը այլեւայլ կերպով կը ծածկէին . կամ տաշուած քարերով և կամ՝ փոքր կլորաձև քարեր պնդացող կաւի հետ իրարու կից շարուած՝ շէնքը թէ անձրեւէ կը պաշտպանեն և թէ արտաքին գեղեցկութիւն մ'ալ կու տան ։ Եկեղեցւոյն տանիքը երբէք լեւիկ չի շինուիր, եթէ անոր յատակագիծը մանաւանդ խաչաձև է ։

(Ձև 14). — Եկեղ. Ս. Հոփսիսմէ.

Ճակատին ձևւոյն համեմատ տանիքը այլ և այլ մասերու կը բաժնուի, մաս մը ցած, ուրիշ մաս մը աւելի բարձր՝ անկապ իւրարմէ, ինչպէս Ս. Հոփսիսմէի եկեղեցւոյն վրայ կը տեսնուի, այսպէս յաջորդ շատ մը ձևերու և մանաւանդ Սիւնեաց Ս. Առաքեալը կոչուած եկեղեցւոյն վրայ, Այս եկեղեցին յիշեալ Սեւան վանքին ամենէն հին շէնքն է ։ Առոտ Ա.ի զուտորը Մարիամ՝ որ Սիւնեաց վասակ իշխանին հետ ամուսնացած էր՝ իր էրկան յիշատակին կը մտածէ վանք մը հաստատել . նոյն ժաւանակի նշանաւոր Մաշտոց վարդապետին կը դիմէ և նիւթական ծախքը մատակարարել յանձնառու կ'ըլլայ ։ Մաշտոց եկեղեցւոյն շինութիւնը աւարտել կու տայ 874 թուականին ու կրօնաւորներ կը հաւաքէ, ինչպէս կ'ըսէ Հ. Ալիշան, ոմանք Ս. Առաքեալը եկեղեցիս Ս. Պետրոս աւուամբ կը ճանչնան (Սիսական. էջ 80) ։

Ըստ Զալալեանի՝ եկեղեցւոյն ընդարձակութիւնն է՝ 20 կանգուն երկայն և 18 կանգուն լայն . շէնքը անսին է, խաչա-

1. Տես Վտակ հաւաքածոյ Վ. Փափազեանի, Խզ. Թիֆլիս ։

ձեւ, բայց իւրաքանչիւր թեւ որմոյն թան-
ձրութեան մէջ բոլորածեւ է: Եկեղեցւոյս
արտաքին ձեւը ճարտարապետական նուրբ
յատկութիւն մը չունի, կոշտ ըլլալու չափ
հասարակ է. և այսպէս են արդէն Սիւ-
նեաց աշխարհի շատ մը եկեղեցիներու ար-
տաքին ձեւերը: Սիւնեաց նահանգը, մա-
նաւանդ թէ և ժ դարերու մէջ, շատ յե-
տադէմ եղած է ճարտարապետական ա-
րուեստի մէջ: Երեքտասաներորդ դարուն

գործութիւնը, բայց այս եւս ի սկզբան
շատ անճաշակ արտադրութեամբ կը ներ-
կայանայ մեզ (յետոյ պիտի խօսինք այս
նիւթին վրայ):

Ճարտարապետական գեղեցկութեան
բացակայութեան վկայ մը պիտի ըլլան
այն եկեղեցիները՝ որոնք ոչ թէ միայն հա-
սարակ ճակատներով՝ այլ և հասարակ
տանիքներով կը ներկայանան մեզ, որոնք՝
պարզ տան մը ձեւէն տարբերութիւն չու-

(Ձև 15). — Ս. Աստուածածինի Սեւան.

մէջ իսկ դեռ հոն հասարակ ճարտարա-
պետութեամբ եկեղեցի կը կանգնեն յանուն
Ս. Գրիգոր Լուսաւորյի Նորատուս աւա-
նի: Հարաւային և հիւսիսային որմերը
անպատուհան, զուր ցած և վրան ան-
համեմատ պայտածեւ կամար մը ձգուած:

Ինչպէս ուրիշ անգամ ակնարկե-
ցինք՝ ճարտարապետական արհեստը այն-
քան ընտանի եղած չէ Սիւնեաց նահան-
գին, բայց այս նահանգն ալ իր եզակի
արհեստը ունեցած է որ կը փոխանակէ
վերոյիշեալ պակասին, այս է քանդակա-

նին: Որինակ մը ահա Սեւանայ Ս. Աս-
տուածածին եկեղեցին (Ձև 15) եռանկիւն
ճակատով. այսպիսի ձեւով եկեղեցիներ
հազուադէպ են, որոնք բոլորովին զուրկ
են հայ արուեստէն, մանաւանդ որ առանց
գմբէթի են. ծանօթ են Ս. Սիւն եկեղեցին
(Ձև 16) Սիւնեաց աշխարհին մէջ և ուրիշ
Ս. Մեսրոպի անուամբ Արարատայ Օշա-
կան գիւղին մէջ:

Սիւնեաց Ս. Աստուածածինը շինուած է
874ին վերոյիշեալ Մարիամ իշխանու-
հոյն խնդրանօր, Ս. Ասաբեայր եկեղեցիէն

աւելի ընդարձակ ըլլալով՝ կղզւոյն կրօնաւորները հոս կը կատարեն ժամասացութիւնք և եկեղեցական պաշտամունք: Ամբողջ եկեղեցին քարաշէն է. արեւմտեան դրան քով գտնուած փայտաշէն ժամատունը 1664ին շինուած է, յետին դարու գործ է նաեւ փայտաշէն զանգակատունը:

Խմբովին եկեղեցիներ. — Փաղաքներու մէջ ժողովրդեան համար կառուցուած եկեղեցիները իրարմէ հեռու կը հիմնուին.

Խծկօնքի առաջին եկեղեցւոյն հիմնադիրն եղած է Վեստ Սարգիս իշխանը ԺԱ դարուն, սա ինչպէս յայտնի է՝ սեւ աւուն մը թողած է ազգային պատմութեան մէջ իր մատնը: Եւթեան, որուն անյազ փառասիրութեան զոհուեցան թէ՛ Անին և թէ՛ Բագրատունեաց թագաւորութիւնը: Բայց սա իր իշխանութեան օրով թէ՛ կրօնական և թէ՛ քաղաքական շէնքեր կանգնել տուած է, ինչպէս զովութեամբ կը յիշէ ԺԲ դարու պատմիչը Սամուէլ Անե-

(Զև 16). — Ս. Կարապետ, Ս. Աստուածածիմ, Ս. Ստեփանոս, Ս. Սարգիս եկեղեցիք Խծկօնք.

բայց վանքերու մօտերը՝ երկու, երեք, չորս և նոյն իսկ աւելի եկեղեցիներ իրարու կից կամ իրարմէ քիչ հեռաւորութեամբ կանգնուած կը տեսնենք: Այսպէս ահա չորս եկեղեցիներու խումբ Շիրակ գաւառին մէջ (Զև 16), ասկից շատ հեռի չէ նաեւ ուրիշ մը Ս. Գրիգոր Լուսաորիչ անուամբ ծանօթ: Տեղւոյս Խծկօնք կամ Խցկունք անունը կը տրուի. իսկ թուրքերը պէշ-գիլիսէ կը կոչեն, հինգ եկեղեցիներ իրարու մօտ ըլլալուն համար:

ցին. « Մեծապայծառ Վերստն Սարգիս՝ զկնի բազում շինուածոց, զհրաշալի զվանս զԽծկօնս շինեաց, պայծառ պսակաւ զարդարեալ զքաւարանն որ է Ս. Սարգիս »:

Այդ Ս. Սարգիսն է Զև 16ի ամենէն ընդարձակ բարձրաշէն և բոլորշի եկեղեցին, որուն ներսը խաչաձեւ է 11 ¹/₂ մեղր երկայնութեամբ և 11 մեղր լայնութեամբ:

Յարդ դեռ կը մնայ արտաքին որմին վրայ 1033 թուականաւ հնագոյն արձանագրութիւնը և ուրիշներ ԺԲ, ԺԳ դա-

բերուն գրուած : Միւս եկեղեցիները յաջորդ դարերուն մէջ հիմնուած են , երբ անշուշտ կրօնաւորները բազմացան և կամ բարեպաշտ մը իր անունը ուզեց հոս նուրաշէն եկեղեցւոյ մը հետ թողուլ :

Ինչպէս կը տեսնուի՝ չէ ուզուած իւրացանչիւր եկեղեցին նոր ոճով մը կանգնել . կրկնուած է նոյն ճարտարապետութիւնը երեք եկեղեցիներու վրայ . Ս. Ստեփանոսը (պատկերին մէջ աջակողմէն երրորդը) որ տասը քայլ հեռու գտնուելով Ս. Սարգիսէն կու գայ պարսպով մը անոր հետ միանալու՝ բազմանկիւն — բուրբաձեւ է սաւիւր փոքր քան Ս. Սարգիս :

Իսկ Ս. Աստուածածինը (աջակողմէն երկրորդը) , Ս. Կարապետ (ձախակողմէն առաջինը) ու Ս. Գրիգոր Լուսաորդի (Չե 20) երեքն ալ քառակուսի ուղղաձիւ խաչաձեւ են ճիշդ իրարու վրայ ձեւուած :

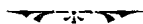
Նորօրինակ երեւոյթ մը կու տայ Ս. Սիոն անապատի եկեղեցին կամ միացած համաչափ ու համանման երկու եկեղեցիներու խումբը զորս թուրքերը Ղօչապանք կը կոչեն՝ զոյգ բլլալնուն պատճառաւ . երկուքն ալ եռանկիւնաձեւ ճակատով 6×6 քայլ տարածութեամբ : Միակը պիտի բլլայ ըսել է՝ որ իբրեւ քառակուսի հաւասարակող եկեղեցի կը ներկայանայ , Հիւսիսային կողմը եզրմը հնազոյն է : Վանքս Ս. Սիոն կը յիշուի յառաջ քան Հայոց թուականը (Որսակ . 113) բայց եկեղեցւոյ շինութեան տարին անյայտ կը մնայ վրան հին արձանագրութիւն մը չի գտնուելուն պատճառաւ : Ամենահին արձանագրութիւնը 1259 թուականը կը կրէ : Ինչպէս կը գրէ Զաւալեան , այս հնազոյն եկեղեցւոյ արեւմտեան դրան վրայ կան նրբաքանդակ խաչվեմքեր , անոր վրայ նոյնպէս նրբաքանդակ լուսամուտ մը՝ որուն վերելք մեծ արծիւ մը , խոյ մը կամ ուրիշ արջառ մը բռնած է իր մագլնեքով :

Լուսամուտին վրայ այսպիսի արծուի քանդակներ ունին նաեւ ուրիշ եկեղեցիներու պատուհաններ , ինչպէս օրինակի համար թախուի եկեղեցւոյն լուսամուտները . բայց ասով կարելի չէ հաստատել թէ արդեօք Ս. Սիոն անապատի այս եկեղեցին ալ ունի թախուի եկեղեցւոյն հնութիւնը (թ դարու) և կամ թախուի եկեղեցւոյն այդ պատուհանները իրենց արծուքանդակով թ դարու մնացորդնե՞ր են :

Երբ Ս. Սիոնի կրօնաւորները բազմացեր են՝ փոխանակ ուրիշ նոր եկեղեցի մը հիմնելու՝ նախորդէն քիչ հեռու անոր կից հաւաւային կողմը հիմնած են համաչափ և համաձեւ երկրորդ եկեղեցին , միացնելով ներքին զոնով մը :

Հ. Մ. ՊՈՏՈՒՆԵԱՆ

Շարայտրեյի

ՏԻՐԱԿԱՆ ԲԱՆԻ ԱՐՄԱՍՏՎՈՐ ԱՌՈՒՄԻ՝

հայերէնի մէջ 1 .

Ով որ ուշադրութեամբ կարդայ ստորին Ողբմականն 15 առակաց երկրորդը՝, բաւական զգուարութեան պիտի հանդիպի տիրական բարոյ ճշտու մեկնելու համար : Առակը գրեթէ այսպէս կը սկսի .

« Կրիան հրաւիրած էր ձին վազելու մէջ մրցիլ և տիրականը որոշուած բլլալով , ձին ծաղրածութեան առած էր կրիան , և ինքզինքն բոլորովին ծուլութեան և զուարճութեան տուած էր . մինչդեռ կրիան ասպարէզին մէջ յարատեւ շարժումները նկնելով , արագութիւն կը ստանար » :

Արդ եթէ այս բարոյ փնտռենք Ս. Ղազարու նշանաւոր Հայկազեան բառարանին մէջ , հետեւեալ նշանակութիւնը կը գտնենք . « տերունական , իշխանական , առաջ-

1. Խառակաց երեսասարդ հայազեւր , Տոբոր ԾԱՄԱՐՈՒՄԻ ԱՄՈՅ , որ Նեմեսիոսի հայկական Բարձրանու-թեան վրայ ուսումնասիրութիւն մը հրատարակեց վեր-ջերս , հետագայ ճառուածը դրած է յառկապէս թերթիս

համար , ի յայտ բերելով տիրական բառի նշանայ մե-յած մէկ իմաստը :

2. Տպ . Վենետիկ Ս . Ղազար . Միւթթար Գոշէ ա-ռակաց յաւելուածին , 1854 :